

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ**

**УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО:
МОНІТОРИНГ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН**

Випуск 2(16)

Київ 2015

**УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО:
МОНІТОРИНГ
СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН**

Збірник наукових праць
Заснований
Інститутом соціології
НАН України

ISSN 2409-1103

Зареєстрований
Державною реєстраційною
службою України 18.03.2014 р.
Свідоцтво про державну
реєстрацію Серія КВ № 20636-10436Р

Виходить один раз на рік

Зв'язок з редакцією
01021, Київ,
вул. Шовковична,12
тел.:(044) 255-71-07
факс: (044) 255-76-96
e-mail: i-soc@i-soc.org.ua
<http://www.i-soc.com.ua>

РЕДАКЦІЯ

Валерій ВОРОНА	головний редактор
Микола ШУЛЬГА	головний редактор
Ігор МАРТИНЮК	заступник головного редактора
Наталя СОБОЛЄВА	заступник головного редактора
Любов ЛЕЩЕНКО	відповідальний секретар
Ольга КУЗЬМІНА	редактор
Ірина ДАНИЛЮК	верстка
Олена СОКОЛОВА	верстка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Олександр ВИШНЯК, д.соц.н., Інститут соціології НАН України
Євген ГОЛОВАХА, д. філос. наук, професор, Інститут соціології НАН України
Олена ЗЛОБІНА д. соц. наук, професор, Інститут соціології НАН України
Наталія КОСТЕНКО, д. соц. наук, професор, Інститут соціології НАН України
Сергій МАКЕЄВ, д. соц. наук, професор, Інститут соціології НАН України
Валентин НЕМИРОВСЬКИЙ, д.соц. наук, професор, Сибірський федеральний університет, м.Красноярськ
Тетяна ПЕТРУШИНА, д. соц. наук, Інститут соціології НАН України
Володимир РЕЗНІК, д. соц. наук, Інститут соціології НАН України
Юрій САЄНКО, д. екон. наук, професор, Інститут соціології НАН України
Пал ТАМАШ, д. хабілітований, соціологія, професор Корвінус університет, м.Будапешт
Лариса ТИТАРЕНКО, д. соц. наук, професор, Білоруський державний університет, м.Мінськ

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту соціології НАН України.
Протокол №9 від 25 грудня 2015 р.*

© Інститут соціології НАН України, 2015

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО:
МОНІТОРИНГ
СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН
Випуск 2 (16)

Збірник наукових
праць.
Заснований
Інститутом соціології
НАН України
ISSN 2409-1103

Зміст

В.Ворона

Суспільство в умовах війни на Донбасі:
ризика та загрози. (Замість передмови) 13

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

В. Казаков

Світовий порядок і соціальні конфлікти 24

Г. Чепурко

Культурна ментальність цивілізаційного вибору 31

І. Бекешкіна

Донбас–2015: деякі проблеми реінтеграції регіону 40

В. Резнік

Соціальний устрій та інтеграція українського суспільства:
увиразнення підвалин за умов воєнних втрат і загроз 51

V. Stepanenko

The post-Maidan civil society:
Between the war and the challenges of reforms 62

А. Ручка

Політико-ідеологічна сегментація українського соціуму:
поліментальні вияви і тренди (2012–2015 рр.) 73

Contents

Instead of a preface:

V. Vorona

Society during the war in Donbas: Risks and threats 13

CHAPTER ONE

V. Kazakov

The world order and social conflicts 24

G. Chepurko

Cultural mentality of the ‘civilisational’ choice 31

I. Bekeshkina

Donbas-2015: Some problems of the region’s reintegration 40

V. Reznik

Distinct foundations of the social order
and integrative processes in Ukrainian society
experiencing war threats and casualties 51

V. Stepanenko

The post-Maidan civil society:
Between the war and the challenges of reforms 62

A. Ruchka

Political and ideological segmentation
of Ukrainian society: Manifestations
and trends of polymentality (2012–2015)..... 73

СОЦІАЛЬНИЙ УСТРІЙ ТА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: УВИРАЗНЕННЯ ПІДВАЛИН ЗА УМОВ ВОЄННИХ ВТРАТ І ЗАГРОЗ

У статті аналізується процес увиразнення думок про підвалини соціального устрою українського суспільства у масовій свідомості. Йдеться про думки громадян України щодо державної мови, геополітичного вибору та державно-територіального устрою. В даний час громадяни України найбільше воліють виняткового державного статусу української мови, європейського вибору та унітарного державно-територіального устрою.

Ключові слова: соціальний порядок, мова, геополітичний вибір, унітарна держава.

В статье анализируется процесс прояснения мнений об основаниях социального строя украинского общества в массовом сознании. Речь идет о мнениях граждан Украины по поводу государственного языка, геополитического выбора, государственно-территориального устройства. В настоящее время граждане Украины больше всего предпочитают исключительный государственный статус украинского языка, европейский геополитический выбор и унитарное государственно-территориальное устройство.

Ключевые слова: социальный порядок, язык, геополитический выбор, унитарное государство.

The paper focuses on how the ideas about foundations of social order and political system of Ukraine are crystallised and represented in Ukrainian public consciousness. Special attention is given to the opinions of Ukrainian citizens on the state language, geopolitical choice and state-territorial structure. At present, most Ukrainians say that Ukraine should remain a unitary state and move towards EU. Besides, Ukrainian should have an exclusive status (as the only official language).

Keywords: social order, language, geopolitical choice, unitary state.

Передумовою інтеграції суспільства є його соціальний устрій, прийнятний для більшості громадян. Такий соціальний устрій як макросоціальний порядок виявляє свої інтеграційні властивості через: а) координацію співіснування

та взаємодії людей; б) кооперацію їх діяльності для досягнення спільних цілей [1, р. 29–30]. Але ці суспільнокорисні властивості соціального устрою проявляються тоді, коли його підвалини не суперечать потребам та уподобанням громадян.

Комунікативною підвалиною соціального устрою суспільства є передусім загальнозживана і загальновизнана у ньому мова – засіб спілкування та порозуміння між людьми, що уможлиблює їх координацію та кооперацію [1, р. 44]. Роль загальнозживаної мови в сучасних суспільствах виконує державна мова. Зокрема, в Україні чинна Конституція (ст. 10) визначає державною мовою для функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території держави виключно українську мову. Водночас у Конституції України також гарантовано вільний розвиток, використання та захист широко зживаної в українському суспільстві російської мови. Але цей усталений упродовж 19 років порядок вжитку мов не задовольняв окремі політичні сили зовні та всередині України. Їхні домагання підвищення статусу російської мови користувалися підтримкою дуже значної частини громадян України (рис. 1).

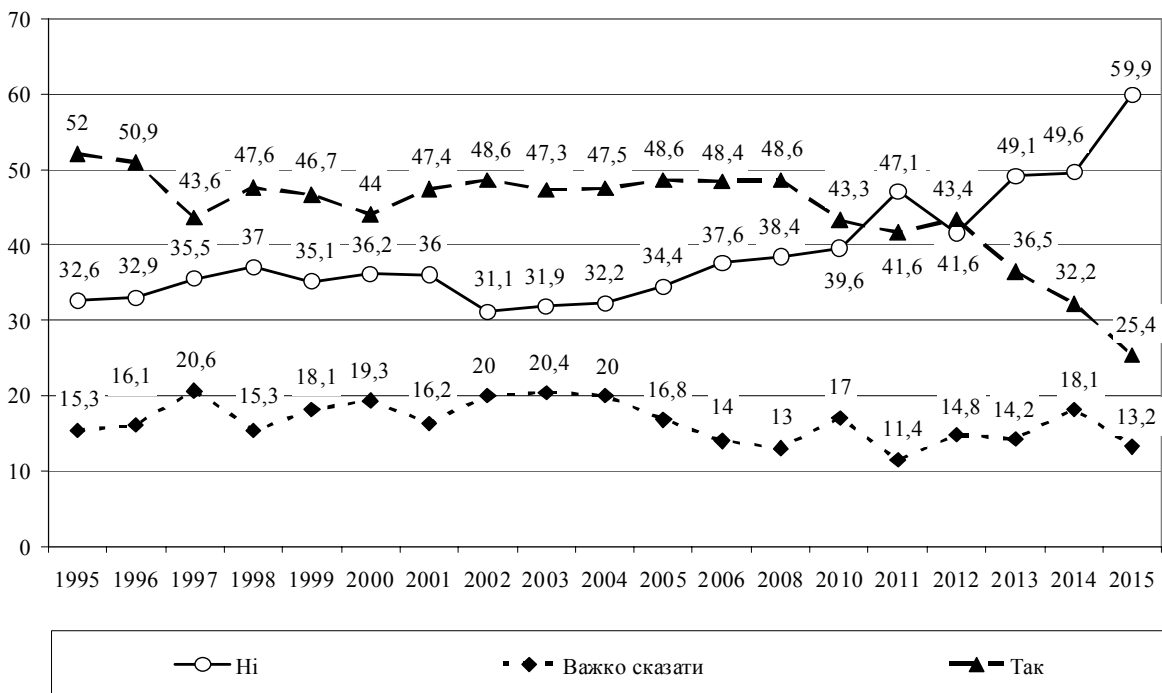

Рисунок 1. Динаміка розподілу відповідей громадян України на запитання “Чи вважаєте Ви за необхідне надати російській мові статусу офіційної в Україні?” (% до кількості опитаних)

Але за останні роки підтримка громадянами надання російській мові статусу офіційної в Україні скоротилася майже удвічі. Поряд із тим зазначена “офіційність мови”, “офіційна мова” або “статус офіційної мови” – доволі широкі за змістом концепти, що уможливають різні тлумачення. Може йтися про офіційно визнаний статус державної мови, статус регіональної мови, статус мови національної меншини або статус мови міжнаціонального спілкування. Можливо, різні опитувані могли мати на увазі усі ці різні статуси мови, коли відповідали ствердно або заперечували. Але загальна тенденція цілком очевидна – підвищення статусу російської мови в Україні наразі суперечить думці більшості опитаних.

Утім, мова надає людям тільки спільні засоби для опису речей, дій та почуттів. А координація та кооперація взаємодії громадян можливі, коли вказані речі, дії чи почуття мають для них спільне значення (*shared meaning*) – сенс або цінність. Відтак соціальний устрій суспільства ґрунтується також на спільних для громадян цінностях – культурних феноменах, що мають значною мірою “західні” або “східні” цивілізаційні витоки. Спільні цінності мотивують громадянську спільноту на досягнення спільних цілей. Зокрема, вони зумовлюють її координацію, кооперацію та інтеграцію у цивілізаційному просторі з громадянськими спільнотами інших суспільств. Вкрай драматичне увиразнення цих ціннісно-цивілізаційних підвалин соціального устрою сучасного українського суспільства відбиває динаміка геополітичних уподобань опитаних (*рис. 2 і 3*).

Упродовж останніх років суттєво знизилася міра амбівалентності цих уподобань – співіснування у масовій свідомості кількісно відмінної, але значної одночасної підтримки взаємовиключних “східного” та “західного” напрямів зовнішньополітичної інтеграції України. Переважання підтримки приєднання України до союзу Росії й Білорусі змінилося переважанням підтримки вступу України до Європейського Союзу.

Невід’ємним складником соціального устрою суспільства є державно-територіальний устрій – співвідношення держави як цілого утворення із її територіальними частинами, її центральних та регіональних органів влади. 2015 року уподобання опитаних стосовно державно-територіального устрою вирізняються абсолютним переважанням прихильності до

Розділ перший

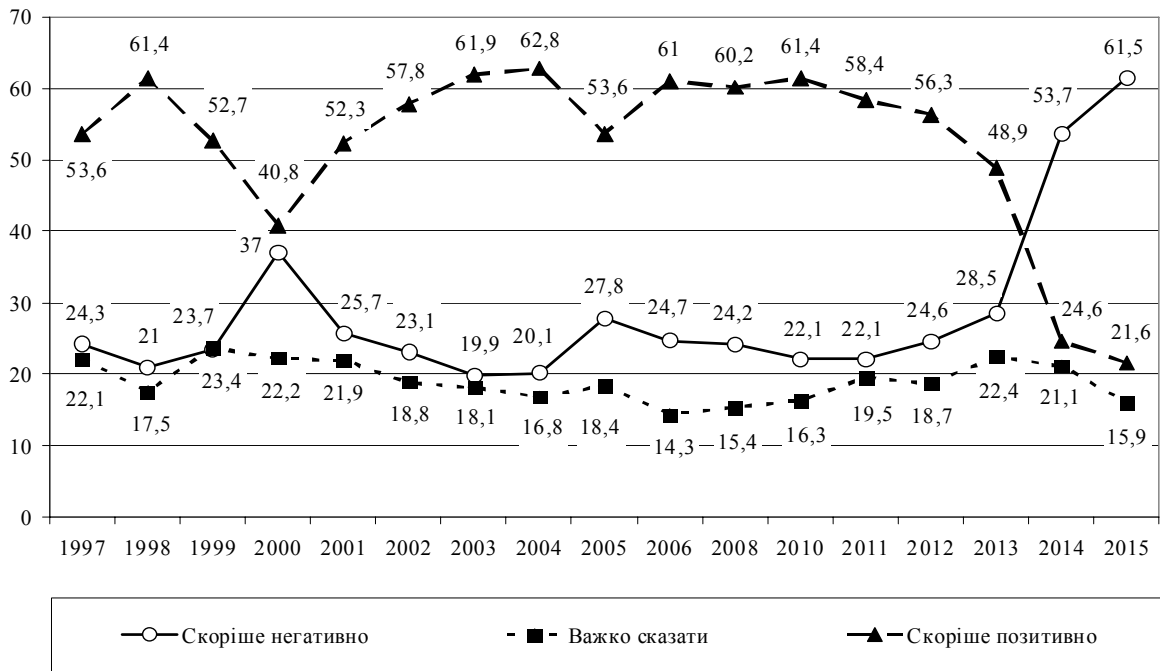

Рисунок 2. Динаміка розподілу відповідей громадян України на запитання “Як Ви ставитесь до ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусії?” (% до кількості опитаних)

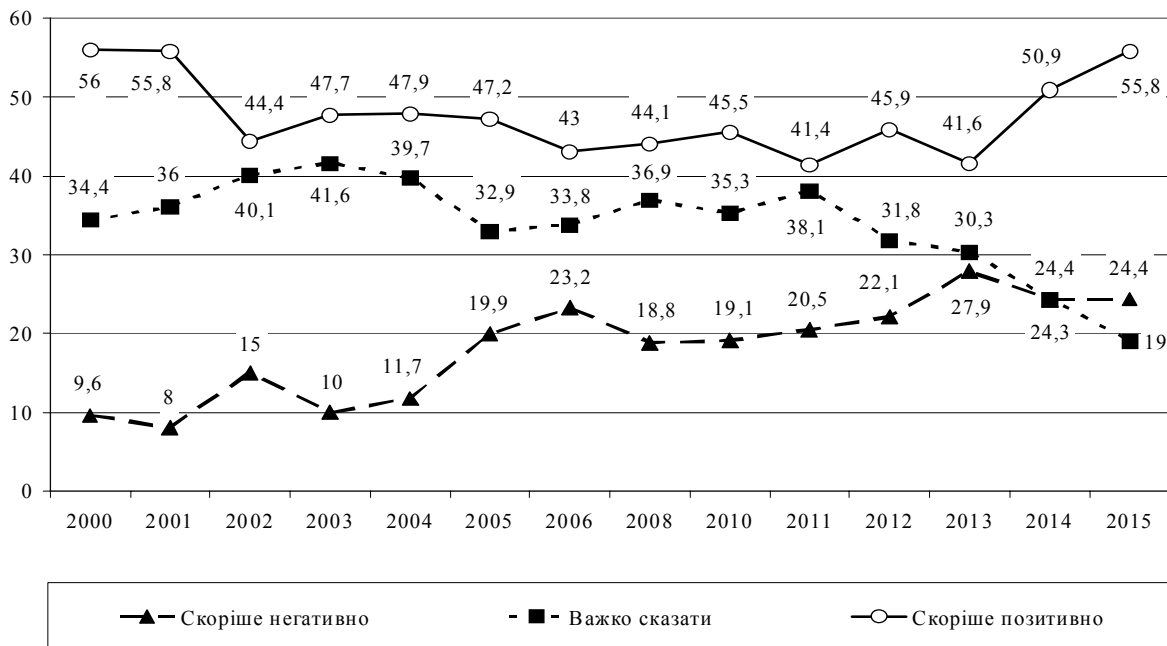

Рисунок 3. Динаміка розподілу відповідей громадян України на запитання “Як Ви ставитесь до вступу України до Європейського Союзу?” (% до кількості опитаних)

Рисунок 4. Розподіл відповідей громадян України на запитання “Який з варіантів державно-територіального устрою Ви підтримуєте?”, 2015 р. (% до кількості опитаних)

Рисунок 5. Розподіл відповідей громадян України на запитання про те, де має перебувати регіон, в якому вони проживають, 2015 р. (% до кількості опитаних)

унітарної єдності України над прихильністю ідеям її федералізації або виходу із неї окремих регіонів (рис. 4 і 5).

Тобто інтеграція сучасного українського суспільства навряд чи можлива на підґрунті федерації – державно-територіального устрою, за якого декілька державних утворень, що юридично володіють певною політичною самостійністю, утворюють єдину союзну державу. Опитувані віддають безперечну перевагу унітарному державно-територіальному устрою із централізованим керівництвом адміністративно-територіальними одиницями та відсутністю відособлених або самостійних державних утворень. При цьому серед самих прихильників унітаризму – більше половини тих, хто уподобав його децентралізовану версію із розширеними повноваженнями регіонів.

Таким чином, уподобання підвалин соціального устрою та інтеграції сучасного українського суспільства за останні роки увиразнилися у свідомості громадян України, тобто стали більш однозначними. Втім, це увиразнення відбувалося за умов анексії Росією Криму і захоплення за її підтримки та участі окремих районів Донецької та Луганської областей сепаратистсько-терористичними угрупованнями. Позаяк опитування 2015 р. не охопило ці окуповані території, думки громадян України, що мешкають на них, стосовно підвалин соціального устрою не спостережені і не відображені у відповідному масиві соціологічних даних. Втім, наразі наявні лінії воєнних розмежувань на Півдні та Сході України вкорочують разом із генеральною сукупністю опитаних й електоральне поле країни, її різні мовні, етнічні, культурні та політико-ідеологічні ареали. У підсумку втрата Україною контролю над частиною своїх територій та населення об'єктивно змінює співвідношення уподобань у масовій свідомості, що наразі досяжна для спостережень.

Водночас, окрім зауважених втрат, дотепер дійсні військові загрози та викликане ними патріотичне піднесення в Україні також вплинули на уподобання підвалин соціального устрою опитуваними. Про це свідчить вимірювання та порівняння впливу незалежних змінних, що ними виступають показники низки вказаних чинників, на уподобання згаданих підвалин з використанням моделі множинної лінійної регресії.

Залежними змінними у регресійному рівнянні виступають:

1) “статус російської мови”, вимірювана на основі запитання “*Чи вважаєте Ви за необхідне надати російській мові*

статусу офіційної в Україні?” з можливими варіантами відповіді “1 – ні, 2 – важко сказати, 3 – так” (рис. 1);

2) “євразійський вибір”, вимірювана на основі запитання “Як Ви ставитесь до ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі?” з можливими варіантами відповіді “1 – скоріше негативно, 2 – важко сказати, 3 – скоріше позитивно” (рис. 2);

3) “європейський вибір”, вимірювана на основі запитання “Як Ви ставитесь до вступу України до Європейського Союзу?” з можливими варіантами відповіді “1 – скоріше негативно, 2 – важко сказати, 3 – скоріше позитивно” (рис. 3);

4) “унітарність України” – адитивний індекс (варіація значень – від 0 до 2, $M = 1,63$, $S = 0,70$, $Me = 2,0$, $N = 1795$), утворений додаванням значень 2 фіктивних дихотомічних змінних, серед яких:

а) приймає значення 1 для тих, хто зазначив, що Україна має бути унітарною (єдиною, цілісною) з нині існуючими або розширеними повноваженнями регіонів, і значення 0 – для решти опитаних, які не зазначили цього (модифікація показника, наведеного на рис. 4);

б) приймає значення 1 для тих, хто зазначив, що регіон, у якому він проживає, має бути у складі унітарної України з нині існуючими або розширеними повноваженнями, і значення 0 – для решти опитаних, які не зазначили цього (модифікація показника, наведеного на рис. 5).

Незалежними змінними у регресійному рівнянні виступають:

1) “мова”, вимірювана на основі запитання “Якою мовою (мовами) Ви переважно спілкуєтесь у Вашій родині (вдома)? (Відмітьте одну відповідь, що найбільше підходить)” з можливими варіантами відповіді “1 – переважно українською, 2 – і українською, і російською (залежно від обставин), 3 – переважно російською; іншою”;

2) “культура” – фіктивна дихотомічна змінна, яка приймає значення 1 для тих, хто зазначив, що в першу чергу відносить себе до української культури, і значення 0 – для решти опитаних;

3) “антиімперіалізм” – адитивний індекс (варіація значень – від 0 до 3, $M = 0,77$, $S = 0,73$, $Me = 1,0$, $N = 1802$), утворений додаванням значень трьох фіктивних дихотомічних змінних, серед яких:

а) приймає значення 1 для тих, хто оцінив як найбільш негативну подію в історії України Переяславську раду 1654 р. – приєднання частини українських земель до Московського царства, і значення 0 – для решти опитаних, які не вдалися до цієї оцінки;

б) приймає значення 1 для тих, хто оцінив як найбільш негативну подію в історії України проголошення Російської імперії у 1721 р., і значення 0 – для решти опитаних, які не вдалися до цієї оцінки;

в) приймає значення 1 для тих, хто оцінив як найбільш негативну подію в історії України Голодомор 1932–1933 р., і значення 0 – для решти опитаних, які не вдалися до цієї оцінки.

4) “Антимайдан” – адитивний індекс (варіація значень – від 0 до 3, $M = 0,63$, $S = 0,85$, $Me = 0$, $N = 1802$), утворений додаванням значень 3 фіктивних дихотомічних змінних, серед яких:

а) приймає значення 1 для тих, хто оцінив як найбільш негативну подію в історії України Помаранчеву революцію 2004 р., і значення 0 – для решти опитаних, які не вдалися до цієї оцінки;

б) приймає значення 1 для тих, хто оцінив як найбільш негативну подію в історії України Майдан 2013–2014 р., і значення 0 – для решти опитаних, які не вдалися до цієї оцінки;

в) приймає значення 1 для тих, хто оцінив як найбільш негативну подію в історії України розпад СРСР у 1991 р., і значення 0 – для решти опитаних, які не вдалися до цієї оцінки;

5) “національна гордість”, вимірювана на основі запитання *“Якою мірою Ви пишастесь чи не пишастесь тим, що є громадянином України?”* з можливими варіантами відповіді “1 – зовсім не пишастюсь, 2 – скоріше не пишастюсь, 3 – важко сказати”, 4 – скоріше пишастюсь, 5 – дуже пишастюсь”;

6) “вихід Галичини”, вимірювана на основі запитання *“Іноді висловлюється думка, що Галичина має вийти зі складу України. Як Ви до цього ставитесь?”* з можливими варіантами відповіді “1 – підтримую, 2 – важко сказати, 3 – не підтримую”;

7) “відносини з Росією”, вимірювана на основі запитання *“Якими б Ви хотіли бачити відносини України з Росією?”* з можливими варіантами відповіді “1 – вони мають бути

такими, як між сусідніми державами – з візами та митницями на кордоні, 2 – вони мають бути такими, як між дружніми державами – без віз та митниць на кордоні, 3 – важко відповісти, 4 – Україна і Росія мають об'єднатися в економічний союз – з вільним пересуванням товарів і робочої сили, 5 – Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу”;

8) “загроза нападу” – фіктивна дихотомічна змінна, яка приймає значення 1 для тих, хто зазначив, що люди наразі побоюються найбільше нападу зовнішнього ворога на Україну, і значення 0 – для решти опитаних;

9) “загроза розпаду” – фіктивна дихотомічна змінна, яка приймає значення 1 для тих, хто зазначив, що люди зараз побоюються найбільше розпаду України як держави, і значення 0 – для решти опитаних.

З огляду на значення коефіцієнтів детермінації R Square та Adjusted R Square побудована модель однозначно є прогностичною для перших трьох залежних змінних (табл.).

Стандартизовані коефіцієнти регресії beta показують відносний статистично значущий (виділено жирним шрифтом) або незначущий, позитивний або негативний (виділено знаком “-”) вплив окремих незалежних змінних на залежні

Таблиця

**Коефіцієнти рівняння множинної лінійної регресії
(2015, N = 1802)**

Незалежні змінні	Залежні змінні							
	Статус російської мови		Євразійський вибір		Європейський вибір		Унітарність України	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Мова	0,191	0,000	0,076	0,000	-0,068	0,003	-0,030	0,212
Культура	-0,142	0,000	-0,047	0,031	0,049	0,039	0,115	0,000
Антиімперіалізм	-0,067	0,001	-0,062	0,003	0,093	0,000	0,070	0,002
Антимайдан	0,156	0,000	0,212	0,000	-0,181	0,000	0,042	0,076
Національна гордість	-0,102	0,000	-0,077	0,000	0,116	0,000	0,158	0,000
Вихід Галичини	-0,119	0,000	-0,105	0,000	0,119	0,000	0,133	0,000
Відносини з Росією	0,188	0,000	0,315	0,000	-0,191	0,000	-0,237	0,000
Загроза нападу	-0,031	0,129	-0,100	0,000	0,065	0,003	0,038	0,099
Загроза розпаду	-0,042	0,031	-0,001	0,944	0,044	0,035	0,002	0,943
R Square	0,389		0,401		0,303		0,238	
Adjusted R Square	0,386		0,398		0,300		0,234	
F	121,093		128,411		83,438		60,255	
F Sig.	0,000		0,000		0,000		0,000	

змінні. На підставі аналізу їх значень можна зробити низку таких спостережень.

У соціальних ареалах української мови, культури, історичної пам'яті (незалежна змінна “Антиімперіалізм”), громадянсько-національної гордості, прагнення незалежності від Росії та небажання виходу Галичини зі складу України переважає: а) неприйняття піднесення статусу російської мови та євразійської перспективи України; б) підтримка європейської інтеграції та державно-територіальної унітарності України.

Натомість переважання діаметрально протилежних уподобань в аналогічних випадках помітне у соціальних ареалах російської мови та культури, неприйняття пострадянського розвитку України (незалежна змінна “Антимайдан”), відсутності громадянсько-національної гордості, прагнення приєднання до Росії та бажання виходу Галичини зі складу України: а) підтримка надання російській мові статусу офіційної в Україні та її євразійської інтеграції; б) неприйняття європейської інтеграції України та її унітарного державно-територіального статусу.

При цьому бажаний формат відносин із Росією є найпотужнішим чинником цієї поляризації уподобань стосовно підвалин соціального устрою сучасного українського суспільства. Водночас імовірним є усвідомлення опитуваними значення Галичини або, точніше, її населення як важливої і стійкої підвалини української та європейської ідентичності в сучасній Україні. Відтак не виключено, що опитувані розуміють наслідки перебування Галичини у складі України для перспектив втілення своїх проукраїнських чи проросійських інтересів і через це виявляють відповідно небажання чи бажання її виходу.

Зауваження опитуваними переживання людьми загрози нападу зовнішнього ворога на Україну корелює із їхнім неприйняттям євразійської та уподобанням європейської інтеграції України. Із цим уподобанням, а також із запереченням необхідності надання російській мові статусу офіційної в Україні корелює зауваження опитуваними переживання людьми загрози розпаду України. Не виключено, що частина громадян вбачає у підвищенні статусу російської мови ризик розколу України, а в європейській інтеграції – можливість його нейтралізації. Водночас у європейській інтеграції України частина громадян може вбачати передумову підвищення

опірності України нападам зовнішнього ворога, тоді як її євразійська інтеграція в уяві зазначених громадян постає як потурання цьому ворогу.

Зауважені переважні особливості масової свідомості громадян наразі контрольованій Українською державою території враховані у таких рекомендаціях центральним органам державної влади:

1. З огляду на переважання в суспільстві негативної думки щодо необхідності надання російській мові статусу офіційної в Україні (*рис. 1*), Верховній Раді України дуже важливо законодавчо не оскаржувати виключність державного статусу української мови і не створювати легальні можливості цілковитого нехтування нею для витіснення з ужитку на догоду зовнішнім та внутрішнім деструктивним силам.

2. З огляду на переважні геополітичні уподобання громадян (*рис. 2 і 3*), Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України необхідно прискорити упровадження положень Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, і Європейським Союзом і його державами-членами, з іншого боку.

3. З огляду на абсолютне переважання прихильності громадян України її унітарному устрою (*рис. 4 і 5*), Президентові України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України важливо не піддаватися зовнішньополітичним та внутрішньополітичним домаганням здійснення федералізації України, законодавчого виокремлення на неконтрольованій державою частині території Донбасу автономного утворення із винятковим правовим статусом.

4. Міністерству освіти і науки України, Міністерству культури України та Національній академії наук України вкрай важливо вжити дієвих заходів щодо розвитку української мови, культури, історичної пам'яті та почуття громадянсько-національної гордості, що значуще впливають на самовизначення громадян стосовно підвалин соціального устрою суспільства і сприяють соціальній інтеграції суспільства (*табл. 1*).

Література

1. *Theories of Social Order: A Reader* / Michael Hechter and Christine Horne (Ed.). – Palo Alto, CA : Stanford University Press, 2003. – 356 pp.